

Dévényi Anna

A reformáció a marxista üdvtörténetben: szabadulás a feudalizmus fogságából

Az 1950-es évek történelem tankönyveinek narratívája

A Történelemtanárok Egylete

„Reformáció és történelemtanítás” műhelykonferenciáján

2017. október 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata

A történelem tankönyvek történeti forrásértéke és műfaji sajátosságai

A tankönyvek alapvetően segédeszközök a különféle tantárgyak tanításához, diákok és tanárok számára is megkönnyítve a tantervek által kijelölt tudás elsajátítását illetve átadását.¹ Más szempontból közelítve történeti források, amelyek megjelenítik keletkezésük korának művelődési viszonyait, eszményeit, erkölcsi normáit, morális és pedagógiai célkitűzéseit, a történeti gondolkodásmódot, valamint a szerző koncepcióját, szándékait. A történelem tankönyvek ebből a szempontból különleges forrásértékkel bírnak és speciális forráskritikai eljárásokat igényelnek.²

A történelem tantárgy oktatásának feladatai, céljai korszakonként eltérőek, többnyire az adott korban legfontosabbnak tartott műveltségi tartalmakat, valamint morális, erkölcsi mintákat, világnézetet közvetítenek a felnövekvő generáció számára. A közoktatáson belül a történelem tantárgy, s így a tankönyvek is, mindig kiemelt szerepet kaptak a kornak megfelelő identitás megteremtésében, az egyén társadalmi szocializációjában.³

A közvetítendő normák és tartalmak meghatározása a XX. században jellemzően az állami oktatáspolitikai kiváltsága, melyet korszakonként eltérő mértékben a szakmai (történettudományi, neveléstudományi, szakdidaktikai) közvélemény és a társadalom elvárásai befolyásolnak.

A történelem tankönyvek narratíváit a szocializációs szerepen túl a tanulhatóság, a didaktizálás szempontjai formálják egészen sajátos stílusjegyekkel, karakterekkel bíró

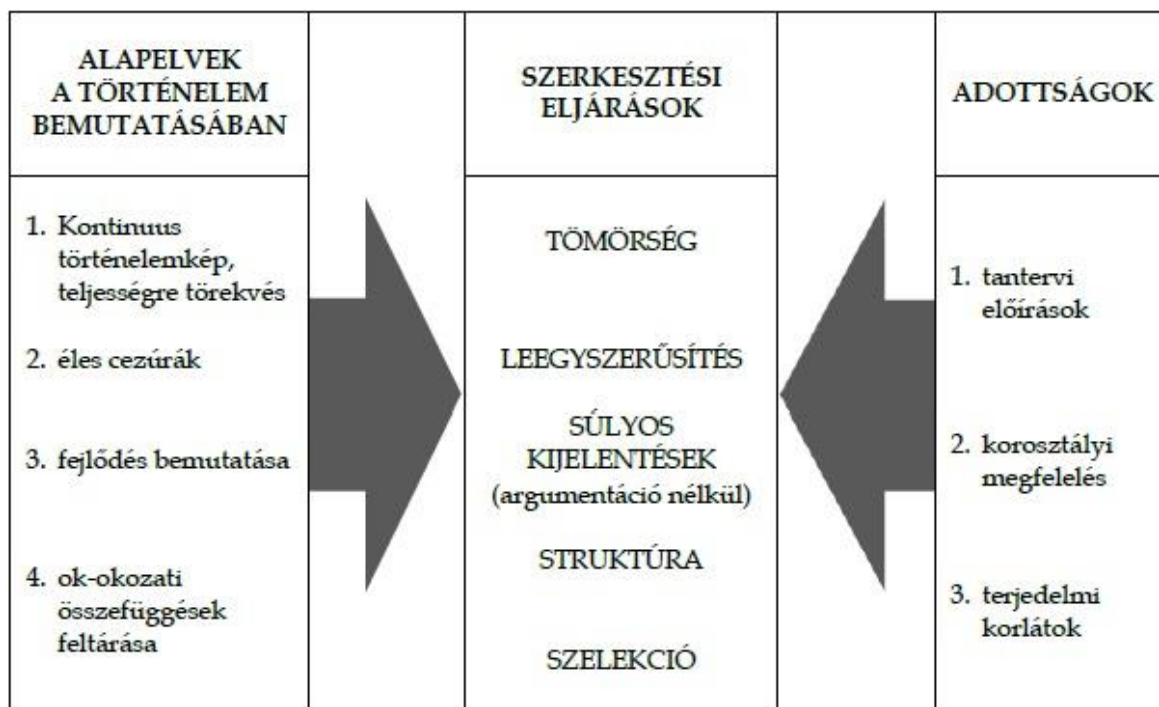
---

¹ A tankönyv műfaji meghatározása kapcsán a tankönyvkutatók a mai napig nem alkottak általánosan elfogadott definíciót, s vélhetően a jövőben sem fognak. (Erről ld. bővebben: *Werner Wiater: Das Schulbuch als Gegenstand pädagogischer Forschung*. In: Hrsg.: *Werner Wiater: Schulbuchforschung in Europa – Bestandsaufnahme und Zukunftsperspektive. Beiträge zur historischen und systematischen Schulbuchforschung*. Bad Heilbrunn, 2003. Verlag Julius Klinkhardt. 12. p.)

² Ld. erről bővebben: Gózszy Zoltán-Dévényi Anna: Szempontok a történelemtankönyvek dekódolásához. In: *Pedagógia – oktatás – könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes 60. születésnapjára*. A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 12. Szerk.: Csóka-Jaksa Helga – Schmelczér-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor. PTE Egyetemi Könyvtár, Pécs, 2014. 145-166.
https://www.academia.edu/30896281/Szempontok_a_t%C3%B6rt%C3%A9nelemtank%C3%B6nyvek_dek%C3%B3dol%C3%A1s%C3%A1hoz. In: *Pedag%C3%B3gia - oktat%C3%A1s - k%C3%B6nyvt%C3%A1r. %C3%9Cnnepi tanulm%C3%A1nyok F. D%C3%A1rdai %C3%81gnes tisztelet%C3%A9re. Szerk. Cs%C3%B3ka-Jaksa Helga - Schmelczér-Pohánka Éva - Szeberényi Gábor. PTE Egyetemi Könyvtár, Pécs, 2014. 145-166*

³ Ld. erről pl. *Gyarmati György: A szakmai múltfeltárás a történeti közgondolkodás és a tananyag között*. In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási Füzetek 14. Szerkesztette: *Hornýák Árpád – Vitári Zsolt*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009.

szövegekké. A tankönyvi szövegek szerkesztését formáló hatások, elvárások az alábbi ábrában foglalhatók össze:

1. ábra. A tananyag logikai felépítésének sajátosságai a történelemtankönyvekben

Az ábra forrása: Gózszy Zoltán-Dévényi Anna: Szempontok a történelemtankönyvek dekódolásához. In Pedagógia – oktatás – könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes 60. születésnapjára. A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 12. Szerk.: Csóka-Jaksa Helga – Schmelcz-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor. PTE Egyetemi Könyvtár, Pécs, 2014. 150.

Történelemtanítás keretei Magyarországon az 1950-es években

A Történelemtanárok Egylete „Reformáció és történelemtanítás” műhelykonferenciáján arra kaptam felkérést, hogy mutassam be a szocialista tankönyvekben a reformációról megjelenő képet. A téma bemutatásakor az 1950-es évek középiskolai történelemtankönyveit veszem alapul, mert ekkorra formálódott ki az a vulgármarxista narratíva, aminek legfontosabb üzenetei lényegükben egészen a rendszerváltásig megmaradtak, azzal együtt is, hogy didaktikai apparátusuk és nyelvezetük az 1960-as évektől fokozatosan megújult.⁴ A vizsgált kötetek az állami tankönyvmonopólium termékei, 1950-től csaknem egy évtizeden át számos kiadást értek meg. Sajátosságuk, hogy a magyar és az

⁴ A Kádár-korszak történelem tankönyveiről ld.: Herber Attila: A történelmi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti tankönyvekben. *Történelemtanítás online történelemdidaktikai folyóirat* (XLV.) Új folyam I. – 2010. 4. szám <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/12/herber-attila-a-tortenelemi-tudat-formalasanak-eszkoztara-a-rendszervaltas-elotti-tankonyvekben-01-04-03/> (2017. 10. 02.)

egyetemes történelmet külön kötetekben tárgyalták.⁵ A reformáció európai eseményeinek bemutatásához használt kiadás: Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. A magyar történelem bemutatásához használt kiadás: Heckenast Gusztáv, Spira György: Magyarország története II. rész 1526-1849. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp. 1950.

Az államszocializmus idején, kitüntetetten az 1950-es években, a tananyag kiválasztását, szelektálását, strukturáját, logikai szervező fonálát, vagyis a történetfilozófiai alapokat és a didaktikai szempontokat is alapvetően az állampárt határozta meg omnipotens ideológiája és az aktuális politikai, azaz propaganda szempontok alapján. Az 1950-es évek tankönyveinek, illetve történetírásának a marxi történelemelméletet felhasználva az aktuális eseményeket, adott esetben a justizmordot is igazolniuk kellett, ami egy vulgármarxista, sztálinista interpretációhoz vezetett. Az ideológiai indoktrinációnak és a kommunista rezsim legitimációjának legfontosabb módszerei a történelemtanításban a szelekció és az aktualizálás voltak.

Annak érdekében, hogy az oktatás elérje nevelési célját, vagyis hogy a diákok ne önállóan, hanem „helyesen” gondolkodjanak, azaz elsajátítsák a megfelelő politikai ideológiai sémákat, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium módszertani útmutatókat jelentetett meg.

„A történelemtanítás dialektikus módszere tehát az anyag politikai vagy világnézeti mag köré csoportosítását jelenti és azt, hogy el is jut a politikai vagy világnézeti tartalom tudatosításáig, sőt a tudatos politikai vagy világnézeti állásfoglalásig és cselekvésig. Ez a cél, így lesz a történelem tanítása a felnövekvő nemzedék politikai iskolájává, így lesz a történelemtanítás minden ízében pártossá.”⁶

„Az anyag helyes kiválasztásának és az előadás helyes sorrendjének kulcsát a marxizmus-leninizmus ismerete adja a tanár kezébe. Egy adott történelmi kor tárgyalása előtt a tanárnak tudnia kell, hogy mit akar elérni, milyen törvényszerűség felismerésére akarja tanítványait rávezetni. Az anyag tanításának ez az előre megállapított célja igazítja el az anyag kiválasztásában és rendszerezésében, a jól kiválasztott és jól elrendezett történelmi anyag pedig a tanítványokat segíti az ismeretszerzés második fázisához, ahhoz, hogy a konkrét szemlélettől az absztrakcióig, az általánosításig, a törvény felismeréséig eljussanak. Az általánosítást, a törvény felismerését követnie kell a gyakorlati alkalmazásnak. A törvény érvényét a gyakorlati alkalmazhatóság bizonyítja. Ennek a történettanításban kétféle módja van. Egyik a megismert törvény alkalmazása jelen fejlődésünkre. (Pl. annak a törvénynek, hogy a termelőeszközök fejlődését a termelési viszonyok fejlődése követi, jelen fejlődésünkben kitűnő alkalmazhatósága kínálkozik a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban...)”⁷

---

⁵ 1950-ig Magyarországon az egyetemes és a magyar történelmet a mai tanterveknél élesebben elkülönítve tanították. Bizonyos évfolyamokon kizárólag magyar, más évfolyamokon elsősorban egyetemes történelem volt a tananyag. A tankönyvekben ez a szétválasztás az '50-es évek végéig megfigyelhető.

⁶ Módszertani útmutatás az általános iskola tantervéhez. Történelem VI-VIII. Bp. Tankönyvkiadó (VKM) 1950. 9.

⁷ Módszertani útmutatás az általános iskola tantervéhez. Történelem VI-VIII. Bp. Tankönyvkiadó (VKM) 1950. 9.

Ezt a módszert a pedagógiai főiskolákon külön is tanították:

„Ennek egyik módszere az ún. jelenre vonatkoztatás vagy közkeletű elnevezésén az aktualizálás. Az aktualizálás ... nem más mint a marxizmus leninizmus alkotó alkalmazása a történelemtanításban.”⁸

A történeti események bemutatásának ideológiailag vezérelt szelektálásához és hangsúlyozásához, valamint a propagandaszempontra mentén megfogalmazott aktualizáláshoz a párt, illetve a kultúra területén teljhatalmat gyakorló Révai József rögzített fontos alapelveket.⁹ A Magyar Dolgozók Pártja 1950. március 29-i határozata megállapította, hogy az oktatásügy terén tapasztalható számos elmaradás oka az *„ellenség kártevő tevékenysége, a népi demokráciát romboló aknamunkája”*¹⁰ és előírta, hogy *„olyan ütemben, amennyire csak gyakorlatilag megvalósítható, tankönyvek, tanterv és tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját, mely nem a szakismeretek és szaktudományok elhanyagolását, hanem elmélyültebb, korszerűbb, az összefüggéseket feltáró, tehát tudományosabb oktatását jelenti.”*¹¹

A párthatározat után alig fél évvel új tantervet kapott az általános és a középiskola is.¹² Az 1950-es történelem tantervek tartalmi és módszertani szempontból is mélypontot jelentettek a magyar oktatás történetében. A tantárgy tanításával kapcsolatban a jogszabály az alábbi célokat fogalmazta meg:

- *„A magyar nép történetének és az egyetemes történelemnek alapos ismerete, a történelmi összefüggések helyes értékelése a történelmi materializmus módszerével.*
- *Haladó nemzeti hagyományaink és a jelenkori történelmünk szerves kapcsolatának megmutatása, a munkásosztály nemzetközi harcának megismerése és jelentőségének tudatosítása az elnyomott osztályok és népek felszabadításáért vívott harcban.*
- *A nemzeti függetlenségi mozgalmak szerepének megismerése és értékelése az egyetemes emberi haladás előbbre vitelében.*
- *A gyarmati elnyomás alatt sínylődő, felszabadulásért küzdő népek harcának ismertetése, jelentőségének értékelése a szocializmus győzelmének szempontjából.*
- *A proletár nemzetköziség érzésének kifejlesztése és erősítése, a harc a sovinizmus ellen.*

---

⁸ Vas Károly: Az általános iskolai történelemtanítás módszertana I-III. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1954. 55-57.

⁹ Szőke András: Apostolok jogán? In: Albert. B. Gábor: Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Intézet, Budapest, 2004. 65-74.

¹⁰ Kardos József: Iskola a politika sodrásában 1945-1993. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 62-64.

¹¹ MDP KV határozata a „Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről” Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből, 1945–1972. Összeállította Kardos József és Kornidesz Mihály. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 377–380.

¹² Tanterv az általános iskolák számára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1220-10/1950. sz. rendelete. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950. és Tanterv az általános gimnázium számára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1280-10/1950. sz. rendelete. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950.

- *A Bolsevik Párt történetének alapos megismerése, az ifjúság szeretetének elmélyítése a békéért folyó harc vezetője, a Szovjetunió iránt.*
- *A dolgozó nép ügye iránti hűségre, a nép ellenségei iránti gyűlöletre nevelés, a szocialista hazafiság érzésének ápolása.*¹³

A pártirektívák, a tantervek és a már említett módszertani útmutatások mellett a tankönyvírók leginkább a – formálódóban lévő – kommunista történetírói kánon munkáira támaszkodtak. A magyar történelem elbeszéléséhez Molnár Erik és Mód Aladár népszerű összefoglaló munkáit vették alapul, követve ezek témaválasztását, hangsúlyait és szerkesztési elveit is.¹⁴ Az egyetemes történelem esetében a szovjet klasszikusok mellett gyakran jelennek meg a témakörhöz társítható idézetek Marx és Engels műveiből is. A német reformáció elbeszélésében egyértelműen Engels: A német parasztháború története című munkája tükröződik vissza.

A reformáció a tankönyvekben

A szocialista tankönyvekben megjelenő reformáció-kép a marxista történetírás narratíváira épül. A reformációt kizárólag gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból ragadja meg, megfosztva vallási, illetve kultúrtörténeti aspektusától. Ez utóbbiakat – ha egyáltalán – ideológiai máznak értékeli, aminek lefejtésével eljut az események „valódi” mozgatórugóihoz, vagyis a termelőeszközök fejlődésével interakcióban zajló osztályharcokhoz.¹⁵ A materialista történelemfelfogás tagadja, hogy a történelem menetét szellemi, lelki tényezők is alakíthatják, elismeri ugyanakkor, hogy az emberi közösségeknek minden korban szüksége van egy ideológiára, amellyel a fennálló gazdasági, politikai, társadalmi rendet, vagyis az embert körülvevő világot magyarázza. A felvilágosodás, illetve a legújabb kor előtt ezek az ideológiák – a marxista tanítás szerint – a tudomány és a civilizáció fejletlensége miatt vallásként jelentek meg, kezdve az ősi mágikus képzetektől a politeista, majd monoteista vallásokig, melyek legfejlettebb formája a kereszténység, azon belül is a protestantizmus. A reformációt a kommunista „üdv történet” elvárásai szerint már a vallásnélküliség követi.¹⁶

Az osztályharc, mint a történelmet alapvetően meghatározó folyamat, uralja a reformáció elbeszélését is. Ennek értelmében a reformáció lényegében nem más, mint a születőben lévő burzsoázia első támadása a feudalizmus ellen, a feudalizmus és a kapitalizmus közötti átmenet egy fontos lépése. A hatalmi-társadalmi folyamatok ideológiai támasza, a marxista értelmezés szerint, e kor fejlettségi szintjén csak vallásba burkolva jelenhetett. *„Ha ezek az osztályharcok akkor vallási jelszavak alatt folytak is, ha az egyes*

¹³ Tanterv az általános gimnázium számára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1280-10/1950. sz. rendelete. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950. 11-12.

¹⁴ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig, első kiadás: 1945.; Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért, első kiadás: 1943.

¹⁵ Vö. A kommunista párt kiáltványa

¹⁶ Vö. Kelemen János-Lendvai L. Ferenc: A marxista-leninista filozófia alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 255-272.

osztályok érdekei, szükségletei és követeléseit vallási lepelbe bújtak is, ez a dolgon mit sem változtat és a kor viszonyaiból könnyen magyarázható.” – magyarázza Engels A német parasztháború című művében.¹⁷ Mivel a feudalizmus ideológiája a kereszténység volt, ennek képviselője pedig a katolikus egyház, ezért a feudalizmus elleni harc a kereszténység és az egyház elleni ideológiai harcban mutatkozhatott meg. „Világos, hogy ennél fogva a feudalizmus elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak elsősorban az egyház ellen kellett irányulnia, s valamennyi forradalmi irányú társadalmi és politikai tannak egyszersmind és túlnyomóan vallási eretnokségnek kellett lennie.”¹⁸

A Kulcsár Zsuzsanna és Székely György által jegyzett, a gimnáziumok számára készült egyetememes történeti tankönyv erről így ír:

„Németországban is érvényesült a középkori antifeudális mozgalmaknak az a jellege, hogy egyház elleni támadás alakjában jelentkeztek. (...) 1517-ben indult meg a burzsoázia „első nagy hadművelete” (Engels) Németországban. Ezt reformációnak nevezzük. (...) Fellépése haladó jellegű, mert a reformáció hatalmas csapást mért a katolikus egyházra és aktív politikai tevékenységre serkentette a paraszti tömegeket.”¹⁹

Heckenast Gusztáv és Spira György magyar történeti tankönyve szerint

„ezek az antifeudális jellegű mozgalmak legtöbbször vallási köntöst öltöttek és a reformáció néven ismert széleskörű társadalmi mozgalom forradalmi balszárnyát alkották.”²⁰

A reformáció különböző irányzatai mögött a marxista történetírás eltérő fejlettségű társadalmi csoportokat lokalizál. Engels szerint ez azt bizonyítja, hogy valóban osztályharcról és osztályérdekekről van szó, hiszen mindegyik csoport a számára legmegfelelőbb ideológiát fogalmazta meg, vallási köntösben. Német területeken a még nem egységes és erős polgárság a mérsékelt lutheri tanítást fogadta el. A radikálisabb, forradalmibb irányzatok, így Münzer mozgalma mögött pedig az alsóbb osztályok sorakoztak fel.²¹ „Az ellenzék birtokos elemei, az alsó nemesség zöme, a polgárság a Luther-féle polgáriasan mérsékelt reformáció zászlaja alá sereglettek, ... a parasztok és plebejusok forradalmi párttá tömörültek, melynek követeléseit és elveit legélesebben Münzer fogalmazta meg. Luther is, Münzer is, tanításában, jellemében, fellépésében egyaránt tökéletes képviselője a maga pártjának.”²² A fejlettebb svájci burzsoázia ennek megfelelően a lutherinél radikálisabb, azaz „haladóbb” vallási elveket követett, Kálvin a svájci városi polgárság érdekeinek és a városi önkormányzati rendszereknek megfelelő egyházi struktúrát és ideológiát hozott létre.

¹⁷ Friedrich Engels: A német parasztháború. Szikra, Bp. 1949. 334.

¹⁸ Friedrich Engels: A német parasztháború. Szikra, Bp. 1949. 334.

¹⁹ Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetememes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 152

²⁰ Heckenast Gusztáv, Spira György: Magyarország története II. rész 1526-1849. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp. 1950. 18.

²¹ „...Thomas Münzer a nagy plebejus forradalmár. Már mint fiatal pap eltért a hivatalos szertartástól. (...) Münzer politikai elvei kommunisztikusak. Zseniálisan meglátta, hogy a plebejusok között alig kibontakozó proletárelemeket csak olyan társadalomban lehet felszabadítani, amelyben nincs osztálykülönbség, a tulajdon nem a kizsákmányolás eszköze, amelyben a társadalom dolgozó tagjaival nem áll szemben az államhatalom és minden nagyon közös.” (Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetememes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 152-153.)

²² Friedrich Engels: A német parasztháború. Szikra, Bp. 1949. 334. 30. Idézi Kónya István: A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. 13.

Mivel az események bemutatása kapcsán nem a vallási megújulás igénye, vagy az egyháztörténeti vonatkozások kerültek fókuszba, hanem elsősorban az osztályharc szemléltetésére szolgáltak, ezért a hangsúly a reformációhoz kötődő, forradalminak titulált parasztháborúk, lázadások és városi felkelések leírására helyeződött az egyetemes és a magyar történelemben egyaránt. Ennek köszönhető, hogy a tankönyvek a szélsőségesebb vallási mozgalmakat, és az azokból kiinduló parasztlázadásokat jóval részletesebben és hosszabban taglalják, mint pl. Luther tanait vagy tevékenységét. A már említett Kulcsár-Székely tankönyvben a német parasztháborúknak, nemesi felkeléseknek és városi zendüléseknek összesen 123 sor, Münzer tanainak és tevékenységének 61 sor, míg magának a lutheri reformációnak és Luthernek bemutatására mindössze 29 sor jutott. (A tankönyvek struktúrájáról, hangsúlyairól részletesen ld. a mellékletet!) Ezek az arányok (a szelekció) valóban azt sugallják, hogy a reformáció csupán a parasztháborúk ideológiai háttere, velejárója volt.

„Németország 16. századi történetének legnagyobb eseménye a nagy parasztháború. Ez az egész forradalmi mozgalom csúcspontja.”²³

A szemlélet – mint már szó volt róla – Engels német parasztháborút elbeszélő munkáján alapszik, amelyből a tankönyvi szöveg számos idézetet is közöl a lényegi üzenet hangsúlyozására. Pl.

„A német parasztháború a német történelem egyik legkiemelkedőbb eseménye. Azt bizonyítja, hogy »a német népnek is megvannak a maga forradalmi hagyományai.« (Engels)»²⁴

A történelem forradalmi és osztályharcos, azaz konfliktusokra épülő, a haladó és a reakciós erők folytonos küzdelmét felvonultató elbeszélésebe könnyen beilleszthetők voltak olyan aktualizálások, történelmi párhuzamok, amik a kommunista hatalommegragadás anomáliáira is magyarázatot kínáltak. Ennek köszönhetően vált kötelezővé minden korszak kapcsán a haladó erők közé befurakodó árulók felmutatása, ami a Rákosi-korszak éberségi kampányát és a társadalommal szemben elkövetett tömeges justizmord jelenségét is legitimálni igyekezett. De áruló lett a „mérsékeltebb haladókból” is (ami többek között a szociáldemokraták ellen indított hajtóvadászatot is igazolta).²⁵

Így vált Luther, a reformáció (melynek haladó, avagy reakciós megítélésére még visszatérünk) elindítója, maga is árulóvá:

Luther „a német nemességhez fordul támogatásért (1520) majd a tartományi fejedelmek kiszolgálójává süllyed (...) ezután áruló szerepet töltött be a reformáció haladóbb irányzatával szemben, s 1525-ben a nemeseket a felkelt parasztok tömeges kiirtására buzdította.”²⁶

---

²³ Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 154.

²⁴ Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 156.

²⁵ Vö. Szöke András: Apostolok jogán? In: Albert. B. Gábor: Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Intézet, Budapest, 2004. 65-74.

²⁶ Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 152.

És tovább menve, végül a kevésbé radikális Luther, sőt Kálvin követői is árulóknak bizonyultak a forradalmi „népi” reformáció irányzataival szemben.

„A földbirtokososztálynak az antifeudális népi reformáció mozgalmainak vérbefolytására és elnyomására irányuló harcaiban komoly támogatást nyújtottak a reformáció megalkuvó opportunistáinak irányzatai, a lutheri és a Magyarországon erősen feudális befolyás alatt álló kálvinista egyház.”²⁷

A marxista történelemelmélet logikája szerint a forradalmi jelző mindenkor pozitív, hisz a forradalmak, mint az osztályharc állomásai vezetnek a történelem végső beteljesedéséhez, magához a kommunizmushoz. A forradalmi, a radikális, a haladó erők viszik tehát előre az emberiség sorsát, örökös harcban állva az ellenforradalmi, a reakciós, a konzervatív erőkkel, a haladás ellenségeivel, akik a társadalmi egyenlőtlenség fenntartásában érdekeltek. A haladó, de kevésbé radikális, mérsékelt erők jelenléte mindig az árulás kockázatát hordozza. Ezt a sémát látjuk a reformáció és a parasztháborúk elbeszélésében is.

„A fölkelésben a forradalmi plebejusok és parasztek mellett polgári elemek is részt vettek. Ezek a polgári elemek csak a maguk szűk gazdasági érdekeit szolgálták csatlakozásukkal, ingadoztak, árulóvá lettek, s ezzel elősegítették a vereséget.”²⁸

A haladó/reakciós inerciarendszerben a reformáció egészének értékelése ellentmondásos. Mint láttuk, egyes irányzatai radikalizmusuk alapján eltérő megítélés alá esnek, a marxista történetírás megkülönbözteti a mérsékelt-polgári és a népi-radikális (forradalmi) irányzatokat. De az események időbeli alakulása is formálja a megítélést. Kezdetben egyértelműen haladónak ismerik el, hiszen a feudalizmus ellen lép fel. Az anabaptista, antitrinitárius és számos radikális, az őskeresztény egyház vagyonszövetségét hirdető vallási mozgalom megjelenésével Luther és Kálvin a kevésbé haladó, mérsékelt, majd az „áruló” kategóriába kerül.

Mint a kialakulóban lévő új osztály, a burzsoázia ideológiája, a reformáció történelmi hivatása szerint haladó addig, amíg a feudalizmus lebontása meg nem történik. A kapitalista társadalmi rend keretei között azonban már az új elnyomó osztály vallási ideológiájaként a reakciós erők közé számít.

A magyarországi reformáció elbeszélése a fentiekén túl egy speciális magyar jellegzetességgel is bír, köszönhetően annak, hogy Mód Aladár említett alapmunkájában a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok sorába illesztette azt. A *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* fő logikai rendezőelve a függetlenségi mozgalmak összekapcsolása az osztályharcokkal. A magyar reformáció így a feudalizmus elleni küzdelem túl a függetlenségi törekvések képviselőjévé is válik a szocialista történetírásban és a tankönyvekben. (Ami egyúttal a későbbi, „modern” nemzetfogalom ahistorikus visszavetítése a 16-17. századi viszonyokra.) *„A protestantizmus az ország birtokállományáért és a nemzeti önállóságért*

---

²⁷ Heckenast Gusztáv, Spira György: Magyarország története II. rész 1526-1849. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp. 1950. 18.

²⁸ Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 155.

vívott küzdelemmel forrt egyg ; egészen a XVII. sz végéig a protestáns főurak és a protestáns nemesség vezett k a nemzeti és függetlenségi mozgalmakat.”²⁹

E logika szerint a katolikus Habsburgok az „ellenreformációt” is elsősorban a magyar nemesség és parasztság elnyomására használták, a katolikus egyház ( s kitüntetetten a jezsuita rend)³⁰ e „harcban”, mint az uralkodóház szövetségese jelenik meg.

A protestáns/kuruc – Habsburg-ellenes – narr t va korábban sem volt idegen a hazai történetírástól, gyökerei a protestáns történetírói hagyományban és az 1848-as emigráció munkáiban fedezhetők fel.³¹

A marxista történelemszemlélet sok tekintetben épített a 18. századi historiográfia és a felvilágosodás hagyományaira, átvéve például annak lineáris fejlődés eszméjét, amely önmaga el zmenyeit – mivel nem kívánt közösséget vállalni a keresztény középkor gondolkodásmódjával – a humanizmusban, a reneszánszban és a reformációban jelölte meg, azt is sugallva ezáltal, hogy ezek egymást kronologikus rendben követő, egymásból fakadó szellemi irányzatok voltak. A reformáció – ellenreformáció fogalompárt egy-egy történelmi korszak megjelölésére először a nagyhatású protestáns történetíró, Leopold von Ranke alkalmazta *Die römischen P pste, ihre Kirche und ihr Staat im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert* (magyarul: A római p p k, egyházuk és államuk a 16–17. században) című munkájában, amivel hozzájárult a reformáció alapvetően pozitív és az ellenreformáció negatív meg tel s hez is.³²

---

²⁹ Mód Aladár: 400  v küzdelem az önálló Magyarországért. Szikra, Bp. 1954. 44.

³⁰ A katolikus meg j l s – a marxista szakzsargonban „katolikus reakció” –  s a jezsuiták d moniz l sa az egyetemes történeli részeknél is meghatározó. Pl. „A jezsuiták módszerei: (...) A jezsuiták az ifjúság reakciós nevelése érdekében igyekeztek megszerezni az iskolák vezetését és kiszélesíteni az iskolahálózatot. A népet tudatlanságban akarták tartani, oktatását mell zt k. (...) A kémkedést, feljelentést, eszközökben nem válogatást mint er nyeket dics itett k. H zelg ssel, vesztegetéssel, fenyegetéssel szereztek híveket a katolikus egyháznak. Aki  gy sem hajlott fel j nk, méreggel, t rrel tett k el láb alól.” (Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, Bp. 1950. 161.) Vö. Bánkuti Gábor: Az antijezsuitizmus anatómiája. In: Gyarmati György, Lengvári István, P k Attila, Vonyó József (szerk.): B nbak minden időben: bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Kronosz Kiadó–MTT–ÁBTL, Pécs–Budapest, 2013. 473-481.

³¹ A korszakkal kapcsolatos protestáns történetírói hagyományokról lásd: Tóth Gergely:  rtelmez sek fogságában. Az 1514.  vi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. *Történelmi Szemle*, 56 (2014/4). 563-586.

³² Varga Szabolcs: A reformáció. *Árkádia történelem módszertani folyóirat* 3. szám http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_tortenelem/TOR003_TAN_varga.pdf (2017. 10. 10.)

MELLÉKLET

A reformációt tárgyaló tankönyvi fejezetek struktúrája és hangsúlyai, terjedelme 1950-ben és 1969-ben

EGYETEMES TÖRTÉNETI FEJEZETEK			
Kulcsár Zsuzsanna, Székely György: Egyetemes történelem. A középkor (5-17. század) Tankönyvkiadó, 1950.		Eperjessy Géza, Benczedy László: Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, 1969.	
<i>fejezet/lecke/alfejezetek címe</i>	<i>terjedelem</i>	<i>fejezet/ lecke /alfejezetek címe</i>	<i>terjedelem</i>
III. A feudalizmus bomlása és a kapitalista viszonyok kialakulása, 16-17. század	70 oldal, 12 lecke	V. A feudalizmus bomlása és a kapitalista viszonyok kialakulása. Az első polgári forradalmak (XVI-XVIII. sz.)	52 oldal, 16 lecke
32. A reformáció és a nagy parasztháború Németországban	8 oldal	4. A reformáció elindulása. A németországi parasztháború / Forrás: Münzer tanításaiból	2,5 oldal + 1 kép + 1 forrás
Németország széttagoaltsága a 16. század elején	26 sor	Luther fellépése	27 sor
Az egyes osztályok helyzete	58 sor	A reformáció népi irányzata	22 sor
Paraszt és plebejusfölkélek a 15-16. században	32 sor	A németországi parasztháború (1524-1526)	17 sor
A reformáció. Luther	29 sor		
Az anabaptisták és Münzer	19 sor		
Münzer tanításai 23	23 sor		
Münzer szervező munkája 19	19 sor		
A német alsónemesség fölkéle (1522-23) 21	21 sor		
A sváb-frank parasztháború 8	8 sor		
A tüüingiai háború (1525) 15	15 sor		
Az ausztriai parasztháború (1525-1527) 18	18 sor		
A parasztháború leverése és következményei 16	16 sor		
A münsteri fölkelés 13	13 sor		
A mérsékelt (fejedelmi) reformáció megerősödése 15	15 sor		
A központi hatalom és a fejedelmek küzdelme 7	7 sor		
Az augsburgi vallásbéke 12	12 sor		
33. A kálvini reformáció elterjedése és a katolikus reakció	4,25 oldal	5. A reformáció terjedése és polgári irányzata Forrás: Kálvin: A keresztény vallások rendszere	2 oldal + 1 feladat + 1 forrás
A kálvinista (református) vallás és tanításai	53 sor	A németországi vallásháború	20 sor
A kálvinizmus szervezete	18 sor	A kálvini reformáció	40 sor
Kálvin és Servet	23 sor	A reformáció jelentősége	10 sor

Kálvinista köztársasági mozgalmak	7 sor	6. Ellenreformáció és a spanyol Habsburgok Forrás: Ustaritz: A kereskedelem és a tengeri hajózás elmélete és gyakorlata	2,5 oldal + 3 kép + 1 forrás
A katolikus reakció	21 sor	A jezsuita rend	19 sor
A jezsuita rend	14 sor	Az inkvizíció és az index	16 sor
		Spanyolország fénykora és hanyatlása	38 sor
		Barokk és rokokó	14 sor

MAGYAR TÖRTÉNETI FEJEZETEK

Heckenast Gusztáv, Spira György: Magyarország története II. rész 1526-1849. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, 1950.		Eperjessy Géza, Benczedy László: Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, 1969.	
<i>fejezet/lecke/alfejzetek címe</i>	<i>terjedelem</i>	<i>fejezet/ lecke /alfejzetek címe</i>	<i>terjedelem</i>
I. Függetlenségi harcok a török és Habsburg hódítás korában (1526-1711)	40 oldal	VI. Késői feudalizmus, török hódoltság és Habsburg uralom Magyarországon (1526-1711)	52 oldal
2. Antifeudális mozgalmak és az erdélyi fejedelmek függetlenségi harcai	6 oldal	5. A magyarországi „második jobbágyság” kialakulása	3 oldal
A reformáció Magyarországon. A parasztság antifeudális harca	4 oldal	A városfejlődés megrekedése	13 sor
Szembefordulás a katolikus egyházzal	32 sor	Az osztályerőviszonyok eltolódása a földesurak javára	11 sor
A nemesség	9 sor	A földesúri árukereskedelem kibontakozása	7 sor
A polgárság	5 sor	A földesúri majorgazdálkodás előretörése	20 sor
A városi plebejusok	12 sor	Paraszti ellenállás. A reformáció elterjedése Forrás: Kanizsa környéki jobbágyság panaszleveléből	25 sor + 1 forrás
A parasztság	7 sor	6. A Habsburg-központosítás válsága és a Bocskai-felkelés	3,5 oldal
Cserni Jován	9 sor	A tizenötéves háború	19 sor
Karácsony György	29 sor	A Habsburg-központosítás válsága (benne ellenreformáció: 6 sor)	19 sor
Gubecz Máté	10 sor	A Bocskai-felkelés	22 sor
A protestáns egyházak harca a nép reformáció ellen	23 sor	A bécsi és a zsitvatoroki béke	11 sor
Parasztmozgalmak a 17. században	11 sor	A hajdúk letelepítése Forrás: Bocskai hajdútelepítő kiváltságleveléből	12 sor + 1 forrás
A katolikus reakció (ellenreformáció) támadásának megindulása Magyarországon	1,25 oldal		
A Habsburg és a katolikus reakció összefonódása	32 sor		

Bocskai István függetlenségi harca	4 oldal		
A katolikus reakció megerősödése Magyarországon	2,25 oldal		